

**Stanisław Cieślak**<http://orcid.org/0000-0002-9079-4793>

Akademia Ignatianum w Krakowie

[stanislaw.cieslak@ignatianum.edu.pl](mailto:stanislaw.cieslak@ignatianum.edu.pl)

DOI: 10.35765/pk.2022.3904.23

## Zaślubiny Kościołów Polski i Zambii<sup>1</sup>

### STRESZCZENIE

W 1912 r. jezuici z Prowincji Galicyjskiej Towarzystwa Jezusowego przybyli na tereny kolonii angielskiej Rodezji Północnej (od 1964 r. Zambia) i podjęli pracę ewangelizacyjną, którą kontynuuje kolejne pokolenie jezuitów polskich<sup>2</sup>. Jedną z pięknych kart działalności jezuitów polskich w Zambii zapisał pierwszy biskup i arcybiskup Lusaki – ks. kard. Adam Kozłowiecki SJ (1911–2007)<sup>3</sup>. 17 maja 1970 r. uczestniczył wraz ze swoim następcą w zarządzaniu archidiecezją Lusaka ks. arcybiskupem Emmanuelem Milingo we Mszy św. w katedrze św. Jana Chrzciciela w Warszawie, podczas której wygłosił kazanie prymas Polski ks. kard. Stefan Wyszyński. W czasie Mszy św. dokonał się akt symbolicznych zaślubin Kościołów Polski i Zambii, które wyrażały spoczywające na ołtarzu dwa splecione złotym ogniem pierścienie biskupie.

Do tego wydarzenia nawiązywał, podczas swojej wizyty w Polsce, ordynariusz diecezji Chipata i dyrektor ds. zdrowia z ramienia Konferencji Episkopatu Zambii – ks. bp George Cosmas Zumaire Lungu. 16 września 2015 r. w Warszawie ks. bp Lungu wziął udział w podpisaniu umowy o współpracy medycznej pomiędzy Szpitalem im. Kard. Adama Kozłowieckiego SJ w Lusace (Cardinal Adam Memorial Hospital) a Szpitalem Dziecięcym im. prof. dr. med. Jana Bogdanowicza. Podpisanie umowy było możliwe dzięki staraniom Fundacji im. Ks. Kard. Adama Kozłowieckiego SJ „Serce bez granic” z siedzibą w Hucie Komorowski, rodzinnym majątku rodu Kozłowieckich. W ten sposób symboliczne zaślubiny Kościołów Polski i Zambii

- 1 Jest to poszerzona wersja referatu wygłoszonego 12 IX 2015 r. w Majdanie Królewskim podczas „VIII Dni Ks. Kard. A. Kozłowieckiego SJ”, zorganizowanych przez Fundację im. Ks. Kard. A. Kozłowieckiego SJ „Serce bez granic” z siedzibą w Hucie Komorowskiej.
- 2 O wkładzie jezuitów polskich w ewangelizację Zambii: Grzebiń, 1978; A. Kozłowiecki, 1978; Kozłowiecki, 1998.
- 3 Szerzej na temat życia i działalności ks. kard. A. Kozłowieckiego SJ: Cieślak, 2008<sup>1</sup>, 2009<sup>2</sup>; Cieślak, 2022, s. 117–150; Cieślak, 2009, s. 203–220; Cieślak, 2011, s. 131–149; Cieślak, 2012, s. 397–408; Cieślak, 2013, s. 72–78; Cieślak, 2014a, s. 89–103; Cieślak, 2017, s. 221–240; Cieślak, 2021a, s. 95–143; Cieślak, 2021b, s. 147–161.

z 17 maja 1970 r. przybierają na progu XXI w. nowe i coraz bogatsze formy współpracy między dwoma Kościołami.

**SŁOWA KLUCZE:** Towarzystwo Jezusowe, ks. kard. Stefan Wyszyński,  
ks. kard. Adam Kozłowiecki SJ, abp Emmanuel Milingo,  
ks. Stanisław Czapiewski SJ

## ABSTRACT

### The Union of the Churches of Poland and Zambia

In 1912, Jesuits from the Province of Galicia of the Society of Jesus reached the territory of an English colony in North Rhodesia (Zambia since 1964) and started evangelization work, which has been continued by the next generation of Polish Jesuits. One of the most beautiful pages about the Jesuits work in Zambia was written by the first bishop and archbishop of Lusaka, Fr. Adam Kozłowiecki SJ (1911–2007). On the 17<sup>th</sup> of May 1970, he participated, along with his successor in leading the archdiocese of Lusaka, Fr. Archbishop Emmanuel Milingo, in a Mass celebrated in the Cathedral of St. John the Baptist in Warsaw, during which the Primate of Poland, Card. Stefan Wyszyński, preached a homily. During the Mass, a symbolic act of union of the Church of Poland and the Church of Zambia took place, which was expressed by the two bishops' rings joined by a gold link that were placed on the altar.

The Ordinary from the Diocese of Chipata and the Director of Health from Zambia's Episcopal Confederation, Bishop George Cosmas Zumaire Lungu, referred to this event during his visit to Poland. On September 16<sup>th</sup> 2015, in Warsaw, Bishop Lungu participated in signing an agreement regarding a medical cooperation between Cardinal Adam Kozłowiecki Memorial Hospital in Lusaka and the Prof. Doctor Jan Bogdanowicz Children's Hospital. The agreement was made possible due to the efforts of the Cardinal Adam Kozłowiecki, S.J., foundation, "Heart Without Frontiers" („Serce bez granic”), which is located in Huta Komorowska, in the Kozłowiecki family residence. In this way, the symbolic union between the Polish and Zambian Churches from 17<sup>th</sup> May 1970 was transformed at the beginning of the 21<sup>st</sup> century into a new and deeper form of cooperation between those two Churches.

**KEYWORDS:** Society of Jesus, Card. Stefan Wyszyński, Card. Adam Kozłowiecki, S.J., Archbishop Emmanuel Milingo, Fr. Stanisław Czapiewski, S.J.

W 2022 r. minęła 110. rocznica działalności jezuitów polskich w Zambii. W okresie zaborów, w 1912 r., jezuici z Prowincji Galicyjskiej Towarzystwa Jezusowego przybyli na tereny Rodezji Północnej, wówczas kolonii angielskiej (od 24 X 1964 r. niepodległa Zambia) i rozpoczęli misję

ewangelizacyjną. Tę pracę kontynuują do dzisiaj<sup>4</sup>. Dekretem z 14 lipca 1927 r. Stolica Apostolska podniosła północnorodezyjską misję jezuitów do rangi prefektury apostolskiej, wyłączyła ją z prefektury południoworodezyjskiej, czyli Zambezji (zwanej odtąd prefekturą Salisbury) i nadała jej nazwę Broken Hill, zmienioną w 1946 r. na Lusaka. Pierwszym prefektem apostolskim nowej prefektury, a zarazem superiorem całej misji został ks. Bruno Wolnik SJ (1882–1960) (*Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, 1996, s. 756–757, 781–785). W 1928 r. do pracy misyjnej przybyły siostry ze starowiejskiego Zgromadzenia Służebniczek Najświętszej Maryi Panny. W 1950 r. prefektura Broken Hill (obecnie Kabwe) została podniesiona do rangi wikariatu (Nowosadowski, 1970, s. 2–3)<sup>5</sup>.

Piękne karty działalności na misji zambijskiej zapisał ks. Adam Kozłowiecki SJ (1911–2007), który po uwolnieniu z niemieckiego hitlerowskiego obozu koncentracyjnego w Dachau k. Monachium (Kozłowiecki, 1995, s. 556–561; *Niezawodny Wybawca*, 1970, s. 4–5, 8) w 1946 r. wyjechał na misję do Rodezji Północnej. W latach 1950–1955 pełnił obowiązki administratora apostolskiego wikariatu Lusaka, a w 1955 r. został pierwszym biskupem Lusaki, podniesionym do godności arcybiskupa w nowej archidiecezji Lusaka w 1959 r. Nie tylko krzewił wiarę i udzielał sakramentów świętych, ale także wznosił kościoły i kaplice oraz budował szpitale, szkoły, internaty, sierocińce, domy dla nauczycieli. W 1960 r. założył żeńskie zgromadzenie zakonne na prawach diecezjalnych (Handmaids of the Blessed Virgin Mary), którego celem jest praca edukacyjna wśród dziewcząt i kobiet (zob. Miyoba, 2003, s. 419–420). Wspierał pokojowe dążenia niepodległościowe Zambii (Gajda, 2000, s. 220). 26 czerwca 1969 r. papież Paweł VI (1897–1978) przyjął jego rezygnację ze stanowiska arcybiskupa Lusaki. Ks. abp A. Kozłowiecki przekazał rządy nad diecezją w ręce rodowitego Zambijczyka ks. arcybiskupa Emmanuela Milingo<sup>6</sup>. Odtąd pracował jako zwykły misjonarz w Chingombe, a później na innych

4 Zob. Wykaz jezuitów polskich pracujących na misji w Zambii (do 1975 r.): Zins, 1988, s. 58–59; *Information on Zambia*, 1989, s. 15; Dusza, [po 1980], s. 354.

5 Zob. list ks. abpa E. Milingo do o. prowincjała E. Ożoga SJ, Lusaka, 11 II 1978, w: Korespondencja prowincjałska z lat 1978–1979, Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie, rkp. 4298, s. 424 (dalej cytuję jako: ATJKr.). Abp Milingo zaprosił o. prowincjała E. Ożoga na złoty jubileusz diecezji Lusaka oraz wspominał o zasługach jezuitów polskich (Bruna Wolnika i Adama Kozłowieckiego) dla diecezji Lusaka. Odpowiedź o. prowincjała E. Ożoga SJ na list ks. abp E. Milingo, Kraków, 26 II 1978, ATJKr., s. 425.

6 Informacja ks. abpa A. Kozłowieckiego o rezygnacji ze stanowiska arcybiskupa Lusaki, Lusaka, 26 VI 1969, w: Pałuch Ludwik SJ. Korespondencja od różnych osób z lat 1957–1989, ATJKr., rkp. 4758–II, s. 237; *The church must*, 1970, s. 4; *Prelekcja arcybiskupa*, 1970, s. 2; *Byłem tym pierwszym*, 1970, nr 42, s. 396–397; *Information on Zambia*, 1989, s. 19, 22–23, 68–70; Kumor, 2001, s. 344–345; Murphy, 2003, s. 308–310, 327, 418–419, 482–484; Dziura, 2009, s. 40–42, 48, 279.

placówkach misyjnych. W liście do przyjaciół i dobrodziejów misji ks. arcybiskup A. Kozłowiecki tak oto przedstawił powód rezygnacji z urzędu metropolity Lusaki: „Moja rezygnacja była konieczna, nadszedł wreszcie czas, gdy w całej Afryce, także w Zambii, tworzy się powoli własna, krajowa hierarchia kościelna”<sup>7</sup>. W lipcu 1969 r. papież Paweł VI mianował go arcybiskupem tytularnym Potenza Picena (*Solemnemente accolto*, 1970; Ciuccarelli, 1970). W 1998 r. papież św. Jan Paweł II (1920–2005) obdarzył ks. arcybiskupa A. Kozłowieckiego godnością kardynalską (*Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, 1996, s. 315. Zob. Cieślak, 2008<sup>1</sup>, 2009<sup>2</sup>; Cieślak, 2014b, s. 169–187; Cieślak, 2014a, s. 89–103).

Początek 1970 r. nie zapowiadał dramatycznych wydarzeń, do których doszło w grudniu na Wybrzeżu. Władza komunistyczna rządziła w Polsce twardą ręką i prowadziła walkę z Kościołem katolickim, który w rzeczywistości powojennej stanowił jedyną legalną opozycję wobec narzucanego Polakom reżymu. Prowadzono inwigilację księży i podejmowano decyzje mające na celu dezorganizację działalności Kościoła. Środki masowego przekazu rzadko lub w ogóle nie informowały o pracy Kościoła katolickiego. Społeczeństwo niewiele wiedziało o działalności polskich misjonarzy i misjonek w Afryce i na innych kontynentach. W ten kontekst polityczno-społeczny wpisuje się wizyta w Polsce w maju 1970 r. ks. arcybiskupa A. Kozłowieckiego i jego następcy w zarządzaniu archidiecezją Lusaka w Zambii – arcybiskupa Emmanuela Milingo, który był konsekrowany przez papieża Pawła VI w lipcu 1969 r. w Kampali w Ugandzie. Podczas wizyty arcybiskupa E. Milingo w Polsce w 1970 r. odbył się doniosły akt, który dokonał się w uroczystość Zesłania Ducha Świętego w archikatedrze św. Jana Chrzciciela w Warszawie – zaślubiny Kościołów Polski i Zambii.

Wizyta w Polsce ordynariusza archidiecezji Lusaka ks. arcybiskupa E. Milingo trwała od 11 do 18 maja 1970 r. Była wypełniona spotkaniami z wiernymi w kościołach kilku diecezji oraz ich pasterzami. Miała ona podwójny cel. Po pierwsze, ks. abp E. Milingo pragnął wyrazić wdzięczność Bogu i Polsce za światło wiary, jakie przynieśli na teren jego archidiecezji Polacy. Ten uroczysty akt dokonał się w archikatedrze św. Jana Chrzciciela w Warszawie. Po drugie, arcybiskup E. Milingo pragnął prosić biskupów i przełożonych zakonnych w Polsce o nowych misjonarzy (Czapiewski, 1971, s. 1; *Una visita*, 1970, s. 2). Arcybiskupowi E. Milingo towarzyszyły dwie rodowite siostry zambijskie: Helen Muyoba ze Zgromadzenia Służebniczek Najświętszej Maryi Panny (Little Servants of Mary Immaculate) i Antionette Chisema ze zgromadzenia diecezjalnego w Lusace (Handmaids of the Blessed Virgin Mary), które założył ks. arcybiskup A. Kozłowiecki.

7 List A. Kozłowieckiego do przyjaciół i dobrodziejów misji w: Kozłowiecki, 1998, s. 261–262.

Wizyta została przygotowana przez obydwie polskie prowincje Towarzystwa Jezusowego: Wielkopolsko-Mazowiecką i Małopolską. Arcybiskupowi Milingo towarzyszył ks. arcybiskup A. Kozłowiecki, który dołożył wiele starań, aby wizyta doszła do skutku. W organizację wizyty zaangażował się też ks. Stanisław Czapiewski SJ<sup>8</sup>, który od 1950 r. pracował w Chicago jako prokurator misji w Rodezji Północnej (Zambii) i prowadził Biuro Misyjne (Lusaka Mission Service)<sup>9</sup>. Ks. S. Czapiewski towarzyszył w Polsce ks. arcybiskupowi E. Milingo i ks. arcybiskupowi A. Kozłowieckiemu, a po zakończeniu wizyty wydał drukiem okolicznościowy album pt. *Aby On wzrastał* (Chicago 1971), w którym opisał przebieg wizyty, zilustrował ją serią zdjęć oraz zamieścił w nim wyjątki z wywiadów przeprowadzonych w Polsce z arcybiskupem E. Milingo<sup>10</sup>. Ks. S. Czapiewski wysłał album do członków wielkiej rodziny Przyjaciół Misji, która wspierała misję zambijską modlitwą i finansowo. Ofiarował album także ks. Stanisławowi Nawrockiemu SJ. Na karcie tytułowej albumu napisał odręcznie dedykację: „Wielebnemu Ojcu Stanisławowi Nawrockiemu SJ, Przełożonemu Prowincji Małopolskiej, która jest jakby Matką Wiceprowincji Zambii, ten skromny upominek z niezapomnianych dni w Polsce prezentuje ks. St. Czapiewski TJ, Prokurator Misji, 13 I [19]71” (Czapiewski, 1971)<sup>11</sup>.

8 Stanisław Czapiewski (1911–2013), 16 VI 1941 r. wywieziony przez NKWD do Soszy, a następnie pognany pieszo ok. 60 km w kierunku miasteczka Gari do obozu pracy. Zwolniony 15 I 1942 r., wstąpił do Armii Polskiej w Rosji i przeszedł szlak przez Kazachstan i Środkowy Wschód do Bejrutu, gdzie ukończył w 1944 r. studia teologiczne. Kapelan szkół junackich i młodych ochotniczek w Tel-El-Kebir w Egipcie. W 1947 r. udał się do Anglii, a w kwietniu 1948 r. do Weston k. Bostonu, by ukończyć studia i formację zakonną. Od 1950 r. redagował pismo „Polonia dla Misji Rodezyjskiej”, zmienione w 1953 r. na „Pionierski Trud” (biuletyn informacyjny Misji Ojców Jezuitów w Zambii), a w 1966 r. na „Wśród Ludu Zambii”. W 1973 r. założył ośrodek O. Jana Beyzyma w Chicago. Autor trzech dokumentalnych filmów o misjach, albumu *Latem w słonecznej Rodezji* (Chicago 1958), książki wspomnieniowej *Przez zakrąto-wane okienką* (1989) oraz pamiętnika *Dzienniczek kapelana Armii Polskiej na Środkowym Wschodzie* (1994). Pozostawił obszerny, nieopublikowany pamiętnik z okresu pobytu w Palestynie *Dziennik kapelana Wojska Polskiego; Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, 1996, s. 105.

9 Szerzej o Biurze Misyjnym w Chicago prowadzonym przez ks. S. Czapiewskiego, *Warto Było Żyć...!*, 1986, s. 36–41. Z prowadzącym Biuro Misyjne w Chicago ks. S. Czapiewskim współpracował także następca ks. abpa A. Kozłowieckiego – ks. abp E. Milingo, który odwiedził Biuro Misyjne w 1970 r. Zob. List ks. abpa E. Milingo do ks. S. Czapiewskiego SJ, Lusaka, 24 IV 1981 w: Korespondencja prowincjańska z lat 1979–1985, ATJKr., rkp. 4486, s. 280.

10 Wywiad z arcybiskupem Emmanuelem Milingo dla prasy katolickiej w Polsce w: Czapiewski, 1971, s. 8–40.

11 Album znajdował się w Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie, sygn.7550. Obecnie album jest w posiadaniu Fundacji Ks. Kard. Adama Kozłowieckiego SJ „Serce bez granic”.

Ks. S. Czapiewski przedstawił wizytę ks. arcybiskupa E. Milingo w Polsce także w artykule pt. *Wizyta Arcyb. Milingo w Polsce*. Artykuł został opublikowany w biuletynie informacyjnym „Wśród Ludu Zambii” (nr 42, jesień 1970, s. 3–21). Pismo nie było regularnym periodykiem i ukazywało się raczej okazjonalnie. Wydawcą pisma było Biuro Misyjne Ojców Jezuitów w Chicago, 4105 N. Avers Avenue.

Arcybiskup E. Milingo przyleciał do Warszawy z Londynu 11 maja ok. godz. 3 po południu. Wcześniej przebywał w Stanach Zjednoczonych, gdzie zabiegał o pomoc misyjną dla diecezji zambijskich. Na warszawskim lotnisku Okęcie czekali na niego: ks. arcybiskup A. Kozłowiecki<sup>12</sup> oraz dwaj polscy prowincjałowie: ks. Stanisław Nawrocki (Prowincja Małopolska) i ks. Władysław Janczak (Prowincja Wielkopolsko-Mazowiecka). Jeszcze tego samego dnia odprawiono Mszę św. koncelebrowaną w sanktuarium św. Andrzeja Boboli przy ul. Rakowieckiej w Warszawie. Następnie ks. abp E. Milingo z towarzyszącymi mu osobami złożył wizytę prymasowi Polski ks. kard. Stefanowi Wyszyńskiemu (1901–1981), który przyjął z radością prośbę o odprawienie sumy w katedrze św. Jana Chrzciciela w uroczystość Zielonych Świąt i sam zaofiarował się wygłosić okolicznościowe kazanie. Potem abp E. Milingo odwiedził ks. biskupa Bronisława Dąbrowskiego (1917–1997) w Sekretariacie Konferencji Episkopatu Polskiego.

Arcybiskup E. Milingo został przyjęty bardzo serdecznie i cieszył się ogromną sympatią. Wszędzie witały go tłumy wiernych. Na każdym kroku doświadczał tradycyjnej polskiej gościnności. Na pewno robiła swoje egzotyczność Gościa, ale właściwe powody – jak zaznaczył ks. Czapiewski – były o wiele głębsze,

mianowicie ujmująca powierzchowność jego osoby i fakt, że przejął on cenną spuściznę po abp. Kozłowieckim, którego wszędzie traktowano prawie jako bohatera narodowego. Jego następcą podbił serca Polaków skromnością, trochę nieśmiały, ale uroczyzm uśmiechem, z którego bije prostota, życzliwość i szczerść. A już zupełnie stopniały bariery różnic rasowych, gdy Milingo całkiem poprawną polszczyzną pozdrawiał

12 Ks. abp A. Kozłowiecki przybył do Polski po raz pierwszy po 30 latach spędzonych na obczyźnie 25 marca 1970 r. i przebywał w Polsce do 3 lipca tegoż roku. 10 maja tegoż roku wziął udział w Krakowie w tradycyjnej procesji ku czci św. Stanisława, biskupa i męczennika oraz spotkał się z metropolitą krakowskim ks. kard. Karolem Wojtyłą. Krótko przed swoim wyjazdem z Polski, 2 lipca tegoż roku, ks. abp Kozłowiecki udzielił święceń kapłańskich 5 diakonom jezuickim w kaplicy św. Andrzeja Boboli przy ul. Rakowieckiej w Warszawie. List ks. abpa A. Kozłowieckiego z 17 II 1971 [bez miejsca], w: *Wizyta ks. abpa A. Kozłowieckiego w Polsce w 1970 r.*, ATJKr., rkp. 4986; *Kościół w Polsce żyje intensywnie*, 1970, s. 6; *Święcenia kapłańskie*, 1970, nr 31(703); *Prymicje*, 1970; *Ks. Arcybiskup Adam Kozłowiecki wyjechał z Polski*, 1970.

nasz lud słowami: „Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus” (Czapiewski, 1970, s. 4–5).

Tłumaczem arcybiskupa E. Milingo był przeważnie ks. abp A. Kozłowiecki. W ostatnich dwóch dniach wizyty obowiązki tłumacza pełnił ks. S. Czapiewski. Arcybiskupowi E. Milingo towarzyszył w wizycie Polsce także asystent Asystencji Słowiańskiej Towarzystwa Jezusowego ks. Antoni Mruk SJ, później ostatni spowiednik papieża św. Jana Pawła II (Steczek, 2010, s. 6–7). Niewątpliwie, wizyta hierarchów Kościoła zambijskiego w Polsce była uważnie obserwowana przez funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa<sup>13</sup>.

Program wizyty ks. arcybiskupa E. Milingo w Polsce obejmował głównie te diecezje, które wykazały żywsze zainteresowanie działalnością misyjną. 12 maja, we wtorek przed południem, arcybiskup E. Milingo udał się samochodem do Częstochowy, gdzie na wyjazd do Lusaki przygotowywał się ks. Wacław Kufelski. Odwiedził ordynariusza diecezji częstochowskiej ks. biskupa Stefana Barełę (1916–1984) oraz odprawił Mszę św. w sanktuarium maryjnym na Jasnej Górze. W krótkim przemówieniu wskazał na pobożność maryjną obecną w pracy misyjnej jezuitów polskich w Zambii. Dziękując im oraz narodowi polskiemu za chrześcijaństwo, oddał swój młody Kościół pod macierzyńską opiekę Czarnej Madonny (Czapiewski, 1970, s. 5–6; *Una visita*, 1970, s. 2).

Wieczorem 12 maja ks. abp E. Milingo wyruszył z Częstochowy do Katowic, skąd wyjechali na misję do Zambii dwaj młodzi kapłani diecezjalni: ks. January Liberski i ks. Teodor Poloczek (Kozłowiecki, 1998, s. 253; Wizyta ks. abpa A. Kozłowieckiego w Polsce w 1970 roku, ATJKr., rkp. 4986). W Katowicach spotkał się z ordynariuszem diecezji katowickiej, ks. biskupem Herbertem Bednorzem (1908–1989). Po Mszy św. akademickiej odbyło się spotkanie w dolnej części katedry pw. Chrystusa Króla, która była wypełniona po brzegi tłumem wiernych. Jako pierwszy zabrał głos ks. abp A. Kozłowiecki, który

w duchu pogodnym, często nawet z właściwym mu humorem rozprawiał się z błędnymi poglądami o „dzikusach afrykańskich” i o szkodliwym dla sprawy Bożej poczuciu wyższości rasowej białego człowieka. Naszkicował również technikę współczesnej pracy misjonarskiej, a praktycznym uzupełnieniem tematyki były liczne pytania wiernych. Pogadanka była nieraz przerywana hucznymi oklaskami (Czapiewski, 1970, s. 6).

---

13 Służba Bezpieczeństwa interesowała się ks. arcybiskupem Adamem Kozłowieckim SJ (Frazik, 2014, s. 271).

Następnie przemawiał ks. arcybiskup E. Milingo, który po raz pierwszy sformułował swoje dążenia:

„Chcę chrześcijaństwa z Polski, bo jest ono autentyczne!”. Nasz katolicyzm – dodał ks. S. Czapiewski – uważa on za doświadczony nie tylko tysiącleciem swego rozwoju, ale przede wszystkim próbą ustawicznych cierpień dziejowych. I zdaniem Gościa jest on nadal ogromnie dynamiczny, wytrwały, szczery i wylewny (Czapiewski, 1970, s. 6).

Ks. arcybiskup E. Milingo przedłużył swój pobyt w Katowicach. Następnego dnia (13 maja) przemawiał do ok. 300 księży z diecezji katowickiej (była to jedna trzecia duchowieństwa diecezji katowickiej), którzy uczestniczyli w zjeździe rejonowym księży. Gość z Afryki nie krył podziwu, że w Polsce jest czynnych 24 seminariów duchownych. Tymczasem cała Zambia miała 8 diecezji, nie posiadała jeszcze własnego seminarium duchownego i musiała wysyłać swoich kleryków do sąsiedniej Malawi. Księża przyjmowali rzęsiстыми oklaskami wypowiedzi arcybiskupa Lusaki o roli duchowieństwa we współczesnym świecie, o naturze przemian w duchu Soboru Watykańskiego II, o głębokim sensie celibatu (Czapiewski, 1970, s. 7–8)<sup>14</sup>.

W drodze do Warszawy ks. arcybiskup E. Milingo zatrzymał się w Krakowie i złożył krótką wizytę metropolicie krakowskiemu kard. Karolowi Wojtyłe, którego później będzie spotykał jako papieża Jana Pawła II. Z braku czasu nie zwiedził Wawelu, kościoła Mariackiego i nie spotkał się z jezuitami z Kolegium przy ul. Kopernika 26 (Czapiewski, 1970, s. 10). Gość z Afryki powrócił samolotem z Krakowa do Warszawy.

Ważnym punktem wizyty ks. arcybiskupa E. Milingo było spotkanie w kościele sióstr wizytek w Warszawie w czwartek, 14 maja. Przybyły na nie przełożone żeńskich zgromadzeń zakonnych z archidiecezji warszawskiej. Podczas Mszy św. arcybiskup E. Milingo wygłosił przemówienie, w którym otwarł przed siostrami szerokie perspektywy zaangażowania w swojej diecezji. Ujawnił zamiar otwarcia w swojej diecezji siedmiu nowych domów zakonnych i wyraził pragnienie, aby siostry zaangażowały się przede wszystkim w pracy katechetycznej i społeczno-charytatywnej (Czapiewski, 1970, s. 10; Cywiński, 1970, s. 6).

W dniach 14–15 maja młody i energiczny arcybiskup Lusaki odbył drugi etap swojej podróży po Polsce. Trasa wiodła przez Płock, Włocławek, Tucholę, Bydgoszcz i Toruń – z powrotem do Warszawy.

14 Po Soborze Watykańskim II sprawa celibatu księży w Kościele katolickim stała się przedmiotem dyskusji w środkach masowego przekazu. Na temat celibatu księży wypowiadali się na łamach prasy także ks. abp A. Kozłowiecki i ks. abp E. Milingo. Zob. Kozłowiecki, 1970, Londyn; N.C., 1970; *Africa clergy backs celibacy*, 1970, s. 5.

W Płocku ks. abp E. Milingo złożył wizytę biskupowi pomocniczemu diecezji płockiej ks. Janowi Wosińskiemu (1914–1996), przewodniczącemu Papieskiej Unii Misyjnej Duchowieństwa, duszy ruchu misyjnego w Polsce, a następnie wygłosił wykład do alumnów Płockiego Seminarium Duchownego.

We Włocławku ks. arcybiskup E. Milingo spotkał się najpierw z alumnami seminarium duchownego, a potem wieczorem w katedrze przewodniczył Mszy św. koncelebrowanej, podczas której ks. arcybiskup A. Kozłowiecki wygłosił homilię. Po Mszy św. przemawiał abp E. Milingo. Następnie ordynariusz diecezji włocławskiej ks. biskup Jan Zaręba (1910–1986) wręczył krzyż misyjny ks. Augustynowi Brandtowi, który udał się na misję do Zambii (Wizyta ks. abpa A. Kozłowieckiego w Polsce w 1970 roku, ATJKr., rkp. 4986; Czapiewski, 1970, s. 10–11).

15 maja ks. abp E. Milingo przybył do Tucholi. W stolicy Borów Tucholskich odbył spotkanie z ordynariuszem diecezji chełmińskiej ks. biskupem Kazimierzem Kowalskim (1896–1972), który pełnił obowiązki przewodniczącego Komisji Misyjnej Episkopatu Polski i wysłał dwóch młodych kapłanów do pracy misyjnej w Zambii. Ks. S. Czapiewski zaznaczył w swojej relacji, że spotkanie w Tucholi miało wyjątkowe znaczenie i rangę – „chodziło tu nie o zwykłą kurtuazję, ale o przedyskutowanie udziału Kościoła Polskiego w ruchu misyjnym, zgodnie z duchem II Soboru Watykańskiego” (Czapiewski, 1970, s. 11; Czapiewski, 1971, s. 1; *Una visita*, 1970, s. 2).

W drodze powrotnej do Warszawy arcybiskup E. Milingo wziął udział w nabożeństwie majowym w kościele jezuitów w Bydgoszczy, a następnie wieczorem odprawił Mszę św. w kościele jezuitów w Toruniu. Za każdym razem Gość z Afryki był serdecznie witany przez rzesze wiernych. W przemówieniu w Toruniu wyraził wdzięczność wobec Towarzystwa Jezusowego, którego synowie z Polski kładli podwaliny pod Kościół katolicki w Zambii, zwłaszcza na terenie archidiecezji Lusaka. Ks. S. Czapiewski podkreślił, że w przemówieniu arcybiskup E. Milingo „sławił głęboką wiarę i niezmordowaną pracowitość tych pionierów, zachęcając serdecznie, aby kontynuowali swój cenny wkład w rozwój Kościoła w Zambii” (Czapiewski, 1970, s. 11–12).

Ostatnie dwa dni pobytu w Polsce ks. abp E. Milingo spędził w Warszawie. W sobotę 16 maja, w święto Andrzeja Boboli SJ, Gość z Afryki celebrował uroczystą Mszę św. przy jego relikwiach w kaplicy jezuickiej przy ul. Rakowieckiej i wygłosił okolicznościowe kazanie do licznie zgromadzonych wiernych (Cywiński, 1970, s. 6).

Kulminacyjnym punktem wizyty ks. arcybiskupa E. Milingo w Polsce była uroczysta suma pontyfikalna w Niedzielę Zesłania Ducha Świętego w katedrze św. Jana Chrzciciela w Warszawie. Zgromadziły się na

niej tłumy wiernych. Miała charakter dziękczynny. Celebrował ją sam ks. arcybiskup E. Milingo, a ks. kard. Stefan Wyszyński wygłosił kazanie misyjne. Prymas Tysiąclecia przedstawił udział Polski w ruchu misyjnym oraz uwydatnił fakt, że Polska dobrze wypełniła zadanie obrony wiary we własnym kraju (Polska przedmurzem chrześcijaństwa, *antemurale christianitatis*). W dalszej części kazania prymas wspomniął piękną postać ks. Jana Beyzyma SJ (1850–1912)<sup>15</sup>, apostoła wśród trędowatych na Madagaskarze, oraz działalność misjonarzy polskich w Japonii i Rodezji Północnej (Czapiewski, 1970, s. 12).

W czasie sumy spoczywały na ołtarzu dwa splecione złotym ogniwem pierścienie biskupie – dar ks. kard. S. Wyszyńskiego, symbol pokrewieństwa duchowego Kościołów Polski i Zambii. Pierścieniom towarzyszył dokument sporządzony w trzech językach: polskim, angielskim i łacińskim:

Warszawa w dniu siedemnastym miesiąca maja, Roku Pańskiego tysiąc dziewięćset siedemdziesiątego.

Ja, Em[m]anuel Milingo, pierwszy tubylczy arcybiskup Lusaki, składam publiczne dzięki Trójjedynemu Bogu i katolickiej Polsce za zaszczerpienie w naszym kraju chrześcijaństwa, które przynieśli i przez sześćdziesiąt lat w nadludzkim trudzie pielęgowali Ojcowie i Bracia Towarzystwa Jezusowego przy ofiarnej współpracy starowiejskich Sióstr Służebniczek Najświętszej Maryi Panny.

Widomym znakiem tego aktu, łączącym w duchowym pokrewieństwie polski lud Boży o tysiącletniej kulturze chrześcijańskiej z młodym Kościołem Zambii, niech będą te dwa splecione złotym ogniwem pierścienie biskupie.

Składają je jako wotum w skarbcu archikatedry św. Jana Chrzciciela w Warszawie, Stefan Kardynał Wyszyński, metropolita gnieźnieńsko-warszawski, Prymas Polski wraz z Em[m]anuelem Milingo, arcybiskupem metropolitą Lusaki, aby po wsze czasy dawały świadectwo, że Naród Polski podzielił się wspaniałomyślnie klejnotem Wiary wypróbowanej w doświadczeniach życiowych i szlifowanej w cierpieniu, z Czarnym Ludem Bożym Zambii (Czapiewski, 1971, s. 42; Czapiewski, 1970, s. 12; Grzebień, 1977, s. 359).

Poniżej widnieją dwa odręczne podpisy: Emmanuel Milingo, Arcybiskup Lusaki oraz Stefan Kardynał Wyszyński, Prymas Polski.

Po sumie zabrał głos ks. arcybiskup E. Milingo. Wystąpienie miało charakter osobistej refleksji nad więzami łączącymi Kościół w Zambii z Kościołem w Polsce, skąd przyszliz pierwsi misjonarze. Hierarcha Kościoła

15 18 VIII 2002 r. na Błoniach krakowskich papież Jan Paweł II dokonał beatyfikacji ks. Jana Beyzyma SJ.

katolickiego w Zambii wspominał w przemówieniu swoje chłopięce lata. Wyznał, że jako chłopczyk chodził do obozu uchodźców w Fort Jameson (dziś Chipata) służyć do Mszy św. Mówił dalej:

Jacyś inni byli ci ludzie w obozach, nie jak ich kolonizatorzy – bez poczucia wyższości, serdeczni, gościnni. Po Mszy św. zapraszali go do siebie, częstując pajdą chleba ze smaczną omastą i kubkiem kawy. To byli Polacy! – Tę jasnego wspomnienia nigdy nie zapomni, bo gdy został arcybiskupem Lusaki, te same wartości ujrzał w polskich misjonarzach. Dla słuchaczy Warszawy – komentował wyznanie ks. arcybiskupa E. Milingo ks. S. Czapiewski – był to „rodzynek”, jakby szok jakiś, który jeszcze długo po nabożeństwie trzymał tłumy w wąskich zaułkach naokoło katedry, sugerując częste a huczne okrzyki: „niech żyje, sto lat niech żyje nam!” (Czapiewski, 1970, s. 14–15; Cywiński, 1970, s. [6]; *Warto Było Życ...* 1986, s. 42–43, 87).

Po uroczystościach w archikatedrze św. Jana Chrzciciela ks. kard. S. Wyszyński przyjął obiadem ks. arcybiskupa E. Milingo i towarzyszące mu osoby. Prymas Polski ofiarował mu krzyż i medal wybity z okazji tysiąclecia chrześcijaństwa w Polsce. Gość z Afryki otrzymał wiele darów (Czapiewski, 1971, s. 39, 41, 42).

Ks. abp E. Milingo doświadczył w Polsce ogromnej sympatii. Wszędzie witały go serdecznie zarówno osoby duchowne, jak i rzesze wiernych. Był szczerze urzeczony okazywaną sympatią. Odbierał ją jako wyraz życzliwości nie tylko dla siebie samego, ale także dla całej Młodej Afryki. Na jednym z ostatnich spotkań, podczas którego był entuzjastycznie powitany, ks. abp E. Milingo powiedział: „Nawet własny naród nie umiałby mnie lepiej przyjąć i uhonorować” (Czapiewski, 1970, s. 16).

W wywiadach dla prasy katolickiej w Polsce ks. abp E. Milingo wspominał zasługi ks. arcybiskupa A. Kozłowieckiego dla ewangelizacji Zambii. Spodziewał się, że w jego ślady podążą kolejni kapłani z Polski:

Moją nadzieją jest Polska. I chyba słusznie pragniemy kontynuować dzieło misyjne w Lusace przy współpracy z Polską. Z Polski przecież pochodzi pierwszy arcybiskup Lusaki ks. Adam Kozłowiecki, który założył naszą chrześcijańską wspólnotę. Dlatego wydaje mi się, że również ja, jego następca, powinienem zacząć od tego samego miejsca – od Polski, skąd przybyli pierwsi nasi misjonarze. I żywię głęboką nadzieję, że będę mógł kontynuować głoszenie Ewangelii w archidiecezji Lusaka przy pomocy waszych sióstr i księży, którzy tak wielkodusznie potrafią się poświęcić pracy misjonarskiej<sup>16</sup>.

---

16 Wywiad z arcybiskupem Emmanuelem Milingo dla prasy katolickiej w Polsce w: Czapiewski, 1971, s. 10–12.

Arcybiskup Lusaki nie szczędził słów uznania dla działalności jezuitów, księży i sióstr polskich pracujących w Zambii:

Polscy misjonarze są pełni poświęcenia i ufam, że kapłani, którzy przybędą z Polski, będą tacy sami. Polscy misjonarze są prostolinijni, gotowi na cierpienia, posiadają ducha misyjnego i nie mają tego, co nazywa się poczuciem wyższości. Przyjechali wyłącznie po to, aby głosić Ewangelię<sup>17</sup>.

Następca ks. arcybiskupa A. Kozłowieckiego na urzędzie arcybiskupa Lusaki miał nadzieję, „że dzięki dalszej pracy misyjnej Polaków w Zambii ta jedność symbolizowana przez dwa biskupie pierścienie będzie trwała”<sup>18</sup>.

W niedzielne południe ks. arcybiskup E. Milingo odwiedził jeszcze klasztor sióstr Franciszkanek Służebnic Krzyża w Laskach pod Warszawą i prowadzony przez nich Zakład dla Dzieci Ociemniałych. W programie wizyty znalazło się także kilka parafii warszawskich. Polską rzeczywistość po II wojnie światowej dobrze ilustrowało spotkanie z wiernymi w parafii pw. Nawrócenia św. Pawła na Pradze, która na skutek odmowy władz komunistycznych nie miała jeszcze świątyni. Ks. S. Czapiewski zanotował przy opisie tego drugiego spotkania: „Miało to coś z charakteru olbrzymiej spontanicznej manifestacji: patrzcie, jest nas tu dziesiątki tysięcy katolików – chcemy godnej świątyni! – chcemy kościoła parafialnego!” (Czapiewski, 1970, s. 15–16).

Wizyta w Polsce pozostawiła miłe wspomnienia nie tylko w pamięci ks. arcybiskupa E. Milingo. Wizytą żył długo także, towarzyszący mu, ks. arcybiskup A. Kozłowiecki. W liście z 17 lutego 1971 r. skierowanym do ambasadora PRL w Rzymie dziękował mu za pomoc w załatwieniu wszystkich formalności urzędowych w uzyskaniu wizy wjazdowej do Polski, a przez to umożliwienie odwiedzenia Ojczyzny po 30 latach spędzonych na obczyźnie. Jezuita napisał:

Z Polski wywiozłem niezapomniane wrażenia, którymi dotychczas żyję i które są nawet czasem źródłem chwil głębokiej nostalgii... Ogromnie zostałem ujęty życzliwością, a nawet serdecznością, z jaką odnosiły się do mnie Władze Polski Ludowej. Zostałem z miejsca zwolniony z obowiązku wykupienia kuponów w walucie zagranicznej, bez trudności przedłużono mi wizę do 100 dni (którą wyzyskałem do ostatniej prawie minuty), zezwolono na wywiezienie wielu cennych upominków z kraju itp. Byłem też dwukrotnie bardzo serdecznie przyjęty w Urzędzie do

17 Wywiad z arcybiskupem Emmanuelem Milingo dla prasy katolickiej w Polsce w: Czapiewski, 1971, s. 34; *Una visita*, 1970, nr 178 (33456), s. 2.

18 Wywiad z arcybiskupem Emmanuelem Milingo dla prasy katolickiej w Polsce w: Czapiewski, 1971, s. 40. Zob. Nowosadowski, 1970, s. 4–5.

Spraw Wyznań, przez p. Dyrektora Skarżyńskiego oraz przez p. Wołowicza. Objechałem całą Polskę wzdłuż i w szerz, byłem prawie stale w ruchu, patrzyłem i chłonałem wrażenia, którymi żyć będę – Bóg wie jak długo... Za umożliwienie mi tego proszę przyjąć me z głębi serca płynące podziękowanie (Wizyta ks. abpa A. Kozłowieckiego w Polsce w 1970 roku, ATJKr., rkp. 4986).

Wizyta ks. arcybiskupa E. Milingo była komentowana przez prasę katolicką, także tę bezpośrednio kontrolowaną przez władze komunistyczne. Obszerłą relację z wizyty arcybiskupa E. Milingo w Polsce opublikował na łamach „Tygodnika Powszechnego” Bohdan Cywiński. Nawiązując do aktu, który dokonał się w katedrze św. Jana Chrzciciela w Warszawie, B. Cywiński zwrócił uwagę, że

ten symboliczny gest wdzięczności i przyjaźni ze strony głowy jednego z Kościołów afrykańskich, zmagających się ze swą trudną sytuacją, wydaje się czymś więcej niż przydaniem jednego jeszcze eksponatu do archidiecezjalnego skarbcza. Za gestem tym, jak i za całą podróżą czarnego arcybiskupa z Zambii, kryje się chyba istotny znak czasu. Czasu, w którym misyjna natura nadana Kościołowi Powszechnemu przez Chrystusa uświadamia się Jego członkom w postaci współpracy i służby świadczonej sobie wzajemnie przez najbardziej nawet oddalone od siebie Kościoły lokalne (Cywiński, 1970, s. 6).

B. Cywiński nie miał wątpliwości, że chlubiący się tysiącleciem swoich dziejów Kościół polski okaże najpełniej swoją uniwersalność i solidarność misyjną, jeśli nadal polscy misjonarze (księża, zakonnicy, siostry zakonne i ludzie świeccy) będą podejmowali działalność w krajach misyjnych (Cywiński, 1970, s. 6. Por. Czapiewski, 1970, s. 14; *Una visita in Polonia*, 1970, s. 2. Zob. *Ewangelizacja i rozwój*, 1970, nr 42, s. 393–395).

Uroczysty akt zaślubin Kościołów Polski i Zambii w dzień Zielonych Świąt 17 maja 1970 r. w archikatedrze św. Jana Chrzciciela w Warszawie, symbolizowany przez dwa splecione pierścienie – dokonał się na progu drugiego tysiąclecia chrześcijaństwa w Polsce. Przeszedł do historii obu Kościołów i państw: Polski i Zambii. Wpisał się na trwałe w dzieje tysiącletniego Kościoła Katolickiego w Polsce i młodego Kościoła w Zambii. Fakt ten muszą uwzględniać historycy Kościoła polskiego i zambijskiego (Grzebień, 1977, s. 359; Grzebień, 2008, s. 40; Grzebień, [2012], s. 151). Stanowił symbol dzielenia się darem wiary i wyraz podziękowania Kościołowi polskiemu za wkład w rozwój Kościoła w Zambii. Wyrażał łączność duchową nie tylko między dwoma narodami i Kościołami (Polską i Zambią), ale także dwoma kontynentami (Europą i Afryką). Podkreślał jedność Kościoła powszechnego, który składa się z różnych ras, języków,

ludów i narodów (por. Apokalipsa św. Jana 5, 9). Historyczny akt wdzięczności Bogu i Polsce za światło wiary, wyrażony przez tubylczego arcybiskupa Lusaki w imieniu swojej owczarni, ujawnił więzy duchowe istniejące pomiędzy Kościołem w Polsce i Zambii, które zostały zadzierżgnięte przez jezuitów polskich w 1912 r. Ukazał nieznaną szerzej społeczności w kraju działalność jezuitów polskich w Zambii. Uroczystość z 17 maja 1970 r. stanowiła impuls dla Kościoła w Polsce do kontynuowania działalności misyjnej w duchu postanowień Soboru Watykańskiego II (Dziura, 2009, s. 49). Prowadzi ją nadal wielkodusznie i ofiarnie wielu polskich misjonarzy: księży, braci i siostr zakonnych, ludzi świeckich i wolontariuszy, którzy pracują na wszystkich kontynentach świata, także w Zambii.

Wydarzenie z 17 maja 1970 r. zostało przypomniane 12 września 2015 r. podczas „VIII Dni Ks. Kard. Adama Kozłowieckiego SJ”, zorganizowanych przez Fundację im. Ks. Kard. Adama Kozłowieckiego SJ „Serce bez granic”. Jednym z uczestników VIII Dni Ks. Kard. A. Kozłowieckiego SJ, które odbywały się w Hucie Komorowskiej i Majdanie Królewskim, był ks. biskup George Cosmas Zumaire Lungu, ordynariusz diecezji Chipata i dyrektor ds. zdrowia z ramienia Konferencji Episkopatu Zambii. 16 września 2015 r. w Warszawie ks. bp Lungu wziął udział w podpisaniu umowy o współpracy medycznej pomiędzy Szpitalem im. Kard. Adama Kozłowieckiego SJ w Lusace (Cardinal Adam Memorial Hospital) a Szpitalem Dziecięcym im. prof. dr. med. Jana Bogdanowicza. Podpisanie umowy było możliwe dzięki staraniom Fundacji im. Ks. Kard. Adama Kozłowieckiego SJ „Serce bez granic”.

Podczas wizyty w Polsce ks. bp Lungu złożył wizytę ordynariuszowi diecezji sandomierskiej ks. biskupowi Krzysztofowi Nitkiewiczowi oraz spotkał się z dziennikarzami. W rozmowie z dziennikarzami wyznał, że chciałby odnowić przyjaźń, jaka kiedyś silnie łączyła Kościół polski i zambijski w czasach kard. A. Kozłowieckiego. Przedstawiciel zambijskiego episkopatu opowiedział o sytuacji Kościoła w Zambii, o codziennych problemach rodzin, planach duszpasterskich oraz współpracy medycznej między polskimi szpitalami a zambijską lecznicą ufundowaną przez ks. kard. A. Kozłowieckiego. Ordynariusz diecezji Chipata mówił m.in.:

Przybyłem do Polski z ramienia Konferencji Episkopatu Zambii, by podpisać umowę o współpracy z jednym z polskich szpitali. Dzięki tej pomocy, w szpitalu im. Kard. Adama Kozłowieckiego w Lusace będziemy w stanie zapewnić specjalistyczną pomoc chorym. Naszym celem jest budowanie pediatrycznych oddziałów specjalistycznych. Chciałbym przyjaźń naszych Kościołów skonkretyzować przede wszystkim we współpracy zarówno materialnej, jak i personalnej. Być może uda się nam wysłać do Polski kilku naszych lekarzy lub studentów medycyny. Chciałbym też,

byśmy dzielili się wspólnym doświadczeniem naszej chrześcijańskiej wiary. Chciałbym zaprosić Polaków do odwiedzenia naszego kraju Zambii i doświadczenia tego, w jaki sposób modlimy się, podejmujemy naszych gości i troszczymy się o ludzkie wartości. Mam też nadzieję, że wśród Was znajdzie się choć kilka osób, księży i sióstr zakonnych, którzy zdecydują się wzorem kard. Kozłowieckiego podjąć misyjną pracę w naszym kraju<sup>19</sup>.

Ks. biskup Lungu podkreślił, że ks. kard. A. Kozłowiecki był jednym z tych, który wspomógł Zambię w walce o niepodległość:

Kardynał przybył do Zambii u zarania nowej politycznej epoki w naszym kraju. Druga wojna światowa dopiero co się zakończyła i ludzie w naszym kraju rozpoczęli walkę o niepodległość. To on był współautorem odezwy i listów adresowanych do rządu. Przyznać więc mu należy zasługi w odkrywaniu naszej tożsamości narodowej. Kard. Kozłowiecki został mianowany pierwszym arcybiskupem Lusaki w 1959 r., a już 10 lat później na własną prośbę został zwolniony z pełnienia tych obowiązków. To niezbyt długi czas. Jednakże kard. Kozłowiecki pozostał w pamięci Zambijczyków jako ten, który poszedł pracować z ludźmi. Po złożeniu urzędu zdecydował się zamieszkać w Chingombe i podjąć się pracy zwykłego proboszcza w bardzo ciężkich warunkach życia, z dala od świata. Klimat tego regionu Zambii jest bardzo specyficzny. W tej dolinie latem panują wielkie upały, a zimą większy niż gdzie indziej chłód. Nie jest łatwo budować drogi i mosty ze względu na ciągle zmieniające się ukształtowanie powierzchni. I właśnie to miejsce wybrał kard. Kozłowiecki, by poświęcić się ludziom. On żył z nimi, on doświadczał ich biedy i ostatecznie zdecydował się złożyć swe życie w ofierze za nich. To byli najbiedniejsi z biednych! A on pochodził przecież z polskiej szlacheckiej rodziny! Kard. Kozłowiecki zszedł do ich poziomu i chciał z nimi żyć i dzielić się z nimi wiarą! To coś niebywałego!<sup>20</sup>.

Zaślubiny Kościołów Polski i Zambii z 17 maja 1970 r. nie są jedynie należącym do przeszłości wydarzeniem z dziejów Kościoła katolickiego, ale na progu XXI w. stanowią punkt odniesienia do prowadzenia dalszej i owocnej współpracy dwóch Kościołów. Współpraca ta przybiera nowe i coraz bogatsze formy i jest świadectwem solidarności i serdecznych więzów przyjaźni.

---

19 Wywiad ks. T. Lisa z ks. biskupem George'm Lungu, Portal Diecezji Sandomierskiej (dostęp: 25.09.2015). Por. *Bp Lungu: odnowmy przyjaźń łączącą Kościół polski i zambijski*.

20 Wywiad ks. T. Lisa z ks. biskupem George'm Lungu, Portal Diecezji Sandomierskiej (dostęp: 25.09.2015). Por. *Bp Lungu: odnowmy przyjaźń łączącą Kościół polski i zambijski*.

## BIBLIOGRAFIA

### Źródła archiwalne

- Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie (ATJKr.)  
rkp. 4486, Korespondencja prowincjalska z lat 1979–1985, s. 280.  
rkp. 4758–II, Paluch Ludwik SJ. Korespondencja od różnych osób z lat 1957–1989.  
rkp. 4986, Wizyta ks. abpa A. Kozłowieckiego w Polsce w 1970 r. [bez paginacji].

### Źródła drukowane

- Kozłowiecki, A. (1978). *Wśród ludu Zambii*, cz. 2: *Listy z misyjnego frontu*. Wyboru dokonał i do druku przygotował L. Grzebień SJ. Kraków: Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy.  
Kozłowiecki, A. (1995). *Uciśk i strapienie. Pamiętnik więźnia 1939–1945*, cz. II. Kraków: Wydawnictwo WAM<sup>2</sup>.  
Kozłowiecki, A. (1998). *Moja Afryka, moje Chingombe. Dzieje misjonarza opisanie w listach do Przyjaciół*. Kraków: Wydawnictwo WAM.

### Publikacje

- Byłem tym pierwszym (1970). *Przewodnik Katolicki*, 18 X, nr 42, 396–397.  
Cieślak, S. (2008<sup>1</sup>, 2009<sup>2</sup>). *Kardynał Adam Kozłowiecki*. Kraków: Wydawnictwo WAM.  
Cieślak, S. (2009). Z polskiej ziemi... Miłość Ojczyzny w życiu ks. kard. Adama Kozłowieckiego SJ (1911–2007). *Rocznik Wydziału Pedagogicznego Wyższej Szkoły Filozoficzno-Pedagogicznej Ignatianum w Krakowie*, 203–220.  
Cieślak, S. (2011). Wspomnienia ks. Kard. Adama Kozłowieckiego SJ z Dachau. *Rocznik Wydziału Pedagogicznego Akademii Ignatianum w Krakowie*, 131–149.  
Cieślak, S. (2012). Auf der Suche nach Versöhnung. Kardinal Adam Kozłowieckis Erinnerungen an seine Zeit im KZ Dachau. *Stimmen der Zeit*, 6, 397–408.  
Cieślak, S. (2013). Być porządnym człowiekiem. Posługa miłosierdzia kard. Adama Kozłowieckiego SJ. *Życie Duchowe*, nr 76, 72–78.  
Cieślak, S. (2014a). Kardynał Adam Kozłowiecki SJ (1911–2007) i papież św. Jan Paweł II (1920–2005). *Studia Paedagogica Ignatiana*. Rocznik Wydziału Pedagogicznego Akademii Ignatianum w Krakowie, vol. 17, 89–103.

- Cieślak, S. (2014b). Ks. kard. Adam Kozłowiecki SJ (1911–2007) Misjonarz Afryki. *Studia Sandomierskie*, 21, 169–187.
- Cieślak, S. (2021a). Ks. kard. Adam Kozłowiecki SJ. Z Dachau na misję do Afryki. *Lumen Gentium. Zeszyty Misjologiczne*, rok XLI, nr 1 (180), 95–143.
- Cieślak, S. (2021b). Misjonarz z wdzięczności za ocalenie z obozu w Dachau – ks. kard. Adam Kozłowiecki SJ (1911–2007). *Collectanea Theologica*. „*Buletyn misjologiczno-religioznawczy*”, 91, nr 2, 147–161.
- Cieślak, S. (2022). Człowiek dla innych. Posługa ks. kard. Adama Kozłowieckiego SJ w Afryce. W: M. Białkowski i M. Dejnego-Białkowska (red.), *Apostołowie Afryki. Studia poświęcone Wandzie Błęńskiej i kardynałowi Adamowi Kozłowieckiemu SJ*. Toruń: Jagielloński Instytut Wydawniczy, 117–150.
- Ciuccarelli, A. (1970). L'arcivescovo Adam Kozłowiecki festeggiato a Potenza Picena. Il presule ha visitato anche la Santa Casa di Loreto. *Voce Adriatica*, 18 II.
- Cywiński, B. (1970). Zambijski arcybiskup w Polsce. *Tygodnik Powszechny*, 31 V, nr 22(1114), s. 6.
- Czapiewski, S. (1970). Wizyta Arcyb. Milingo w Polsce. *Wśród Ludu Zambii*, nr 42, 3–21.
- Czapiewski, S. (1971). *Aby On wzrastał*. Chicago.
- Czapiewski, S. (1986). *Warto było żyć...! Na pożegnanie O. Stanisława Czapiewskiego SJ długoletniego rzecznika Polskich Misjonarzy w Zambii*. Chicago.
- Dusza, T. (po 1980). *Kościół lokalny Afryki*, cz. 2, [Rzym], [b. w.].
- Dziura, R. (2009). *Dialog z religijno-społeczną tradycją ludów Zambii w świetle posoborowej nauki Kościoła*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995* (1996). Oprac. L. Grzebień przy współpracy zespołu jezuitów. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Evangelizacja i rozwój”. Orędzie Ojca św. Pawła VI na Niedzielę Misyjną (1970). *Przewodnik Katolicki*, 18 X, nr 42, 393–395.
- Frazik, W. (2014). Casus tajnego współpracownika pseudonim „Kazek”. W: A.P. Bieś i F. Musiał (red.), *Komunistyczny aparat represji wobec Jezuitów Prowincji Polski Południowej*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 265–292.
- Gajda, J. (2000). *Inkulturacyja chrześcijaństwa w Zambii*. Warszawa: Wydawnictwo Papieskich Dziel Misyjnych „Missio-Polonia”.
- Grzebień, L. (1978). *Wśród ludu Zambii*, cz. 1: *Pionierski trud misjonarzy słowiańskich 1881–1969*. Kraków: Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy.
- Grzebień, L. (2008). *Serce bez granic. Apostoł Afryki, Obywatel świata, Rodak z Huty Komorowskiej, ks. kard. Adam Kozłowiecki SJ 1911–2007*. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- Grzebień, L. (2012). *Serce bez granic. Obywatel świata, Apostoł Afryki, Rodak z Huty Komorowskiej, Ksiądz Kardynał Adam Kozłowiecki SJ 1911–2007*. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.

*Information on Zambia, its Government and the Catholic Church. Visit of Pope John Paul II to Zambia – May 1989* (1989). Ndola.

Kościół w Polsce żyje intensywnie (1970). *Za i Przeciw*, 26 VII, nr 30, 6.

Ks. Arcybiskup Adam Kozłowiecki wyjechał z Polski (1970). *Mysł Społeczna*, 19 VII.

Kumor, B. (2001). *Historia Kościoła*, t. VIII: *Czasy współczesne 1914–1992*. Lublin: Wydawnictwo KUL.

Miyoba, M.X. (1975). List afrykańskiej siostry do Polaków. *Gość Niedzielny* 42, 4.

Murphy, E.P. (2003). *A History of the Jesuits in Zambia. A Mission Becomes a Province*. Nairobi: Paulines Publications Africa.

N.C. (1970). African scorns “tired”. White view of celibacy. *The Southern Cross*, 11 II.

Niezawodny Wybawca (1970). *Gość Niedzielny*, 24 V, 4–5, 8.

Nowosadowski, W. (1970). W Zambii na szlakach polskich pionierów chrześcijaństwa. *Mysł Społeczna*, 26 VII, 4–5.

Prelekcja arcybiskupa Kozłowieckiego (1970). *Gość Niedzielny*, 24 V, 2.

Prymicie Ks. J. Kulisza SJ (1970). *Słowo Powszechne*, 15 VII.

Steczek, B. (2010). Przyjaciel świętych. *Orędzie Miłosierdzia*, nr 74 (IV–VI), 6–7.

Solennemente accolto a Potenza Picena il nuovo Arcivescovo mons. Kozłowiecki (1970). *Il Messaggero*, 16 II.

Svec, J. (1974). *Africa, my love*. Cambridge: Good Books.

Święcenia kapłańskie w kaplicy ks. Jezuitów w Warszawie (1970). *Zorza. Ilustrowany Tygodnik Katolików*, 2 VIII, nr 31(703).

The church must be fully independent financially-Milingo (1970). *Times of Zambia*, 1 IV, 4.

Una visita in Polonia dell’Arcivescovo di Lusaka (1970). *L’Osservatore Romano*, 5 VIII, nr 178 (33456), 2.

Zins, H. (1988). *Polacy w Zambezi*. Lublin: Wydawnictwo Polonia.

Strony internetowe

*Bp Lungu: odnowmy przyjaźń łączącą Kościół polski i zambijski*. Internetowy *Dziennik Katolicki* (dostęp: 25.09.2015).

*Wywiad ks. T. Lisa z ks. biskupem George’em Lungu*, Portal Diecezji Sandomierskiej (dostęp: 25.09.2015).

**Stanisław Cieślak SJ** – historyk Kościoła. W 1981 r. wstąpił do Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego. Studiował filozofię w Krakowie (1983–1986), teologię w Neapolu (1987–1990) i historię Kościoła na Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie (1990–1993). Święcenia kapłańskie otrzymał w 1991 r. Od 2015 r. profesor uczelniany

w Instytucie Kulturoznawstwa Wydziału Filozoficznego Akademii Ignatianum w Krakowie. Od 2018 r. członek Komisji Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie. Opublikował ponad 250 prac, w tym kilka książek (*Kierownik duchowy świętej Faustyny*, Kraków 2011; *Działalność społeczno-kulturalna jezuitów galicyjskich w stowarzyszeniach katolickich 1856–1914*, Kraków 2013), haseł leksykograficznych (m.in. *Encyklopedia katolicka KUL*, *Polski słownik biograficzny*) i artykułów popularnonaukowych. Jest współredaktorem kilku publikacji książkowych. Wystąpił w kilkunastu filmach dokumentalnych o tematyce historyczno-religijnej. Uczestnik procesu beatyfikacyjnego Jana Beyzyma SJ oraz wicepostulator w procesie 17 jezuitów – męczenników z okresu II wojny światowej. Główne obszary badawcze: nowożytna historia Kościoła; naukowo-wychowawcza oraz kulturalno-społeczna działalność Towarzystwa Jezusowego w Polsce; biografistyka.

